

PAPER DETAILS

TITLE: KIRGIZCADA KI MOGOLCA UNSURLAR: IKILEMELER

AUTHORS: Zhamila Arzybaeva

PAGES: 397-410

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3620339>

KIRGIZCADAĞI MOĞOLCA UNSURLAR: İKİLEMELER

Zhamila ARZYBAEVA*

Öz: Tarihî kaynaklardan takip edildiğine göre Kırgızca ile Moğolcanın dil ilişkileri ağırlıklı olarak 13. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Dilsel kopyalama daha çok tek taraflı, Moğolcadan Kırgızcaya şeklinde olmuştur. Söz konusu kopyaların yelpazesi çok geniş olmakla birlikte Kırgızcanın ses kurallarına uyum sağladıkları görülmüştür. Bilim insanlarının geliştirdiği dilbilgisel ölçütler doğrultusunda bu kopyaların tespitini yapmak mümkündür.

Bu çalışmada Kırgızca ikilemelerdeki Moğolca etkisi ele alınmıştır. Kırgızca ikilemelerin her iki ögesinin de Moğolca olabileceği gibi, birinin Kırgızca diğerinin Moğolca olabildiği de görülmüştür. Ögeler aynı veya yakın anlamda ve yalnız sözcüklerdir. Bu çalışmayla Kırgızcadaki Moğolca kopyaların belirlenmesinde ikilemelerin de bir ölçüt olarak kullanılabileceği belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kırgızca, Moğolca, Kopyalar, İkilemeler, Dil İlişkileri

Mongolic Elements in Kyrgyz: Hendiadys

Abstract: In consideration with the follow-up historical resources, the linguistic relationship between Kyrgyz and Mongolic took place mainly after the 13th century. Mostly, the linguistic code-copying has been single-sided, from Mongolic to Kyrgyz. As well as it occurred in a wide range, it has been observed that the copied elements were complied with the phonetic rules of Kyrgyz. It is possible to determine these copied elements with the help of linguistic criteria that have been developed by linguistic scholars.

In this study, the existence of Mongolic elements in Kyrgyz hendiadys has been examined. Accordingly, it has been observed that the hendiadys in Kyrgyz are generally simple forms of words that have the same or similar meanings containing either two Mongolic items or one Kyrgyz, one Mongolic item.

This study will argue that hendiadys can be used as a criterion to detect the Mongolic elements in Kyrgyz.

Keywords: Kyrgyz, Mongolic, Copied elements, Hendiadys, Linguistic relations

Giriş

Türklerle Moğolların tarihte ilk defa ne zaman karşılaştıkları bilinmiyorsa da geçmişte uzun süre iç içe yaşadıkları bilinmektedir. Aynı topraklara bazen biri bazen diğeri hâkim olmuştur. Bu iki millet arasında ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler yanında yoğun bir dil ilişkisi de gerçekleşmiştir.

Kırgızlarla Moğolların ilişkisi söz konusu olunca öncelikle Kırgızlar açısından Yenisey ve Tanrı Dağları bölgesi ayrımı yapılmalıdır (bk. İsakov, 2017; Karaev, 1995). Kırgızların Tanrı Dağları bölgesine göçü, farklı zamanlarda birden fazla kez gerçekleşmiştir. Tarihî süreçte Kırgızlar çeşitli birlikler (*ulus*, *beylik*, *hanlık* vb.) bünyesinde yer almışlardır (Bartol'd, 1898; Mokeev, 2010; İsakov, 2007 ve daha önceki çalışmaları da özetlediği için bk. Abdumanapov, 2015). Ayrıca, Kırgızların

* Dr., Ankara/TÜRKİYE. E-posta: zhamila.kg.tc@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1956-2076.

Altaylarda 14.-15. asırlarda üç Moğol kabilesiyle Oyrat birliğini kurduğu da bilinir (Mokeyev, 2010, s. 93-98). Doğal olarak Kırgızca, birkaç (Kalmukça, Oyratça) Moğol diliyle doğrudan temas hâlinde olmuştur. Bu nedenle Kırgız folklorunda da etkisine çokça rastlanan Kalmukça ilk sırada gelir (tarihî yönü için bk. İsakov, 2007).

1. Türkçe-Moğolca Dil İlişkileri

Araştırmacılar 13. yüzyıla kadar Türkçeden Moğolcaya tek taraflı, ancak bu yüzyıldan sonra tarihî olaylara (Cengiz ve halefleri dönemi) bağlı olarak tersi yönde kopyalama olduğu görüşünde hemen hemen hemfikirdir (Clauson, 1959, s. 177-178; Clark, 1977, s. 125-126; Doerfer, 1993).

Günümüzde Moğolistan'da yaşayan Kazakların ve Duhaların dili, söz varlığındaki Moğolca unsurların çokluğu bakımından Türk dilleri arasında ilk sıralardadır. Bunu Yakutça, Dolganca ve Tuvaca gibi Türk dilleri takip eder. Kıpçak koluna mensup diller de azımsanmayacak kadar Moğolca unsur barındırır (Bazilhani, 1974; Ragagnini, 2012, s. 88; Csáki, 1996; Güzel, 2017; Güzel-Hayırsever, 2023). Bazı araştırmacılar Kıpçak dilleri arasında Moğolcadan en çok etkilenen dilin Kırgızca olduğunu söyler (Rassadin, 1987, s. 132-133).

Türk dillerindeki Moğolca unsurlar, yüz yılı aşkın süredir bilim insanları tarafından araştırılmaktadır. Bu tür çalışmaları Osman Fikri Sertkaya kronolojik olarak listelemiştir (2014).

2. Kırgızca-Moğolca Dil İlişkileri

Timuçin'in Cengiz Han namıyla Moğolların başına geçmesiyle daha ilk saldırılarında Kırgızların tabi (1207) kılındığı; Kırgız topraklarının farklı Moğol grupları arasında sık sık el değiştirerek Kırgızların ciddi bir siyasi istikrarsızlığa sürüklendiği (Golden, 2006, s. 350) ve Kırgızların sadece Cengiz Han döneminde değil, daha sonraki Moğol kökenli hanlıklar (Kalmuklar, Oyratlar vb.) dönemlerinde de (13. yüzyılın başı ile 17. yüzyılın sonu) aynı bünyede bulunduğu dikkate alınırsa Kırgızca-Moğolca dil ilişkilerinin ne kadar yoğun ve uzun süreli olduğu görülür. Cengiz Han ile birlikte Moğolların Kırgızlar dâhil Türk halkları üzerindeki hakimiyeti Moğolcanın itibarını arttırmış ve *verici* bir dil haline getirmiştir. Dolayısıyla en az beş yüzyıla yayılan zaman zarfında Moğolca, Kırgızca karşısında genellikle *verici* konumda olmuştur.

A. Saparbayev, Kırgızcadaki Moğolca kopyalarla ilgili olarak araştırmacıların farklı görüşlerde olduğunu belirtir. Buna göre, A. Batmanov, Kırgızcanın Moğolcadan üç ayrı dönemde kopyalama yaptığını belirtir: (i) Kırgızlarla Moğolların atalarının Altaylardaki ilişkisi döneminde, (ii) 13. yüzyıl Moğol fetihleri döneminde, (iii). Oyratlar ve Yedi-Su bölgesindeki Kalmuklarla olan ilişkisi döneminde. Sonuncusu kendi içinde ikiye ayrılır: a. Doğrudan temasla; b. Başka dilleri aracılığıyla. C. Mukambayev, kopyalamanın 1). Doğrudan temasla; 2). Yakın bir dil aracılığıyla; 3. Eski ve Orta çağda Kırgızlara Moğol ve Kalmuk kabilelerinin karışmasıyla gerçekleşmiş olduğunu savunur. C. Mamıtov ise 13-15. yüzyıllarda, Moğol fetihleri dönemlerinde bazı Moğolların diğer Türk halklarının arasında eridiğini, Kırgızların da ulus oluşumunda Moğol alt tabaka bulunduğunu belirtir. (Saparbayev, 1997, s. 110-111). Başka bir deyişle araştırmacılar Kırgızcadaki Moğolca unsurlarda alt katman etkisini de dikkate alırlar. Bunların ayrımın yapmak son derece güçtür (Alimov, 2022, s. 286).

Kırgızcadaki Moğolca unsurlar üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış, ancak bağımsız, kapsamlı bir çalışma henüz ortaya konmamıştır. Altay dil kuramının rağbet gördüğü dönemlerde hazırlanmış olan eserlerde Kırgızca ve Moğolcada ortak olan sözcükleri ortak bir kökene götürme eğiliminin olduğu görülür (bk. Oрузbaeva, 1964; Sıdıkov, 1983, 1966; Kudaybergenov, 1964, 1965; Drykanov, 1980, s. 73-93). Günümüzde de aynı yaklaşımın kısmen devam ettiğini söylemek mümkündür (bk. Cumaliyev, 2020). Kırgız ağızlarındaki Moğolca unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak birkaç çalışmada incelenmiştir (bk. Mukambaev, 1955; Uzun, 2011, 2012; Kalieva, 2022). Ayrıca Kırgızistan'daki bazı Moğolca yer adları da araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Konkobaev, 1980; Oрузbaeva, 1995).

Altay dil kuramının kanıtlanıp kanıtlanmadığı bir yana, Kırgızca ile Moğolca dil ilişkilerinde ne zaman ve kimin *alıcı* ve *verici* konumunda olduğunu belirlemek bilimsel bir gerekliliktir. Nitekim bu hususta bazı çalışmalar yapılmaya başlamıştır (bk. Alimov, 2022; Kalieva, 2021).

A. Şçerbak'a göre Türk dillerinde Moğolca ve bunun tersi Moğol dillerinde Türkçe unsurların tespit yollarını ilk kez Vladimirtsov 1911'de ortaya koymaya çalışmıştır (Şçerbak, 2019, s. 31). Yüzyılı aşkın süredir bu konu üzerinde çokça araştırma yapılmıştır (Clouston, 1959; Poppe, 1959; Kałużyński, 1961; Clark, 1977; Doerfer, 1993; Schönig, 2003; Kincses-Nagy, 2018; Şçerbak, 2019; Alimov, 2022).

Alimov (2022, s. 283-305) yukarıda anılan araştırmacıların kullandığı, Türk dillerindeki Moğolca kopyaları belirleyen ölçütlerden de yararlanarak Kırgızcadaki Moğolca kopyaları belirlemede altı ölçütten yararlanmıştır. Bunlar sırasıyla:

1. Fonetik ve anlamsal açıdan örtüşme ölçütü: (*çeçekey* vb.),
2. Etimolojik ölçüt: bir sözcüğün etimolojisinin sadece Moğol dilleriyle açıklanabildiği durumlarda (*kelekey* vb.),
3. Anlamsal ölçüt: bir sözcük Moğol dillerinde daha geniş anlama sahipken Kırgızcada (veya herhangi bir Türk dilinde) sınırlı bir özel anlama sahipse (*çeçen* vb.),
4. Eş anlamlılık ölçütü: Kırgızcada aynı şeyi ifade eden iki ve daha fazla sözcük mevcut olup bunlardan birisi Moğol dillerinde de yaygın olarak kullanılıyorsa (*meeley* vb.),
5. Kültür tarihi ölçütü: bu tür sözcükler Moğol tarihi ve politik ortamında oluşmuştur (*nökör* vb.),
6. Fonetik ölçüt: Kırgızca ve Moğolcanın fonetiği dikkate alınarak oluşturulmuştur (*narın, makta-* vb.).

Yazarın belirlediği ölçütler çok yerinde olmakla birlikte, buna başka ölçütler de eklenebilir. Bu çalışmanın bir amacı da budur.

2.1. Kırgızcada Moğolca İkilemeler

Kırgızcadaki ikilemelerde, bazı unsurların Kırgızcayla ya da Genel Türkçeyeyle açıklanamaması veya herhangi bir anlam ifade etmemesi durumunda doğal olarak yabancı köken olasılığı düşünülür. İkilemelerde nispeten daha kolay tanınan pek çok Arapça ve Farsça öge bulunmaktadır. Ancak Moğolca unsurlar da azımsanamayacak kadar çoktur. İkilemelerdeki Moğolca unsurların tespiti hem Kırgızcadaki Moğolca unsurları belirlemede bir ölçüt olarak kullanılabilir hem de (kaynak dilin yardımıyla) ikilemenin anlamını açık hale getirilebilir.

A. Şçerbak, kopyaların tespitinde tekrar grupları ve ikilemelerin de yardımcı olduğunu ileri sürer ve buna hem Türk dillerinden hem Moğol dillerinden birkaç örnek

(Moğ. *törö yosun* ‘kural, yasa; gelenek’, Çağ. *başkaç, daruğa* ‘hükümdar; tahsildar, vergici’ vd.) verir (Şçerbak, 2019, s. 34). Bu yaklaşımla Kincses-Nagy Çağataycadaki, Khabtagaeva Tuvacadaki Moğolca ikilemeleri tespit etmiştir (Kincses-Nagy, 2018, s. 251; Khabtagaeva, 2019, s. 148-149).

Kırgızca sözlükler ve çeşitli yazılı metinler taranarak Kırgız yazı dilinde Moğolcadan kopyalanan unsurların bulunduğu aşağıdaki ikilemeler tespit edilmiştir.

2.1.1. abısın-acın ‘elti, eltiler’ < Moğ. *abisun-acin* ‘eltiler’ < Moğ. *abisun* /авьсан/ ‘yaşlı erkek kardeşin eşinin, genç erkek kardeşin eşi ile olan akrabalığı, eltilik’ + Moğ. *acin* /ажин/ ‘elti, akrabalık ilişkilerde küçük oğlan kardeşin karısının büyük oğlan kardeşin karısına göre durumu’; KMoğ. **abisun*; Halh. *авьсан*, Bur. *абыһан* (Lessing, 2017, s. 31, 99; ESMY I: 33, 42; Kincses-Nagy, 2018, s. 38).

Apam abısın-acındarın çakıruuga ketti (KTTS I: 21).

‘Annem, eltilerini çağırma gitti.’

Aysalkın abısın-acındar menen çığışıp, alardın baarın koluna algan (KTTS I: 21).

‘Aysalkın’ım, eltileriyle arası iyi olduğundan onlarla birlikte yaşıyor.’

2.1.2. ayıl-apa ‘köy, köy ahalisi’ < Moğ. *ayl*¹ /айл/ ‘aile, ev halkı; ev bark; konu komşu, komşuluk; yerleşim, çadırlar topluluğu, yerleşke, köy’ + Türk. *oba* ‘kabile’; krş. DLT *oba* ‘kabile’; Halh., Bur. *айл*, Kalm. *эл, ээл*, Oyr. *әәл* (Lessing, 2017, s. 50; DLT 35; Clauson, 1972, s. 83; Doerfer, 1965, s. 503; ESMY I: 61; Todayeva, 2001, s. 44).

Ayıl-apaga anca belgiliüü bolo albagan menen, özünö özü tıñ adam eken (KTTS I: 60)

‘Köy ahalisince pek bilinen biri olamasa da, kendi kendine yeten maharetli bir insanmış.’

2.1.3. alçı-taa ‘aşık kemiğinin çukur tarafı ve tersi’ < Moğ. *alçu* /алц/ ‘topuk kemiğinin yanındaki çöküklük’ + Moğ. *tagalçag* ‘paça, hayvanın kesilmiş ayağı; bilekteki yedi küçük kemik; bilek kemiği’; Halh., Kalm. *алц* Oyr. *алца* (Lessing, 2017, s. 61, 911; ESMY I: 44, III: 147; Todayeva, 2001, s. 28).

Alçı-taa ikilemesi, *alçı-taasın aırtaruu* ‘çok küçük ayrıntılarına kadar incelemek’, *alçı-taasın cegen* ~ *alçı-taasın kemirgen* ~ *alçı-taasın mülügön* ‘aşırı kurnaz’, *alçı-taasınan cazbagan* ‘işini çok iyi bilen, yanılmayan’ örneklerinde görüldüğü üzere deyimlerde de yerini almıştır: *alçı-taasın kemirgen, çeektey bolup semirgen* (KTTS I: 98). ‘aşık kemiğinin her tarafını kemiren, fıçı gibi şişmanlayan.’

2.1.4. ara-çolo ‘bazen, laf arasında, iş arasında, boş zamanda’ < Kırg. *ara* ‘ara’ + Moğ. *çilüge(n)* ~ *çölöö(n)* /чөлөө(н)/ ‘alan, meydan; aralık, fasıla (zaman) aralığı; boş vakit, serbestlik, mola, dinlenme, izin, tatil’; Halh. *чөлөө(н)*, Bur. *сүлөө*, Kalm. *чөлән*, Oyr. *чөлән* (Lessing, 2017, s. 245; ESMY I: 144; Todayeva, 2001, s. 444).

Ara-çolodo ayıp kalçu ele (KTTS I: 118)

‘Arada, fırsat buldukça söylerdi.’

2.1.5. arañdan zorgo ‘zor zar’ < Moğ. *aran* ~ *aray* /арай/ ‘pek az, oldukça az; zar zor’ + Kırg. *zor* (<Far. *zūr* ‘güçlülük, zor’); krş. Halh., Bur. *арай* Kalm. *әрә*, Oyr. *әрәә*;

¹ Türkçe *agıl* ‘ağıl’ sözcüğünden geldiği öne sürülür.

Tuv. *арай* Yak. *араң* (Lessing, 2017, s. 83, 84; ESMY I: 52; Todayeva, 2001, s. 48; Tatarintsev, 2000, s. 127; Pekarski I: 132).

Balasin araydan zorgo avtobuska oturguzdu (KTTS I: 121)

‘Çocuğunu zar zor otobüse oturttu.’

2.1.6. arbin-az ‘çok az’ < Moğ. *arbin* /арвин/ ‘çok, bol’ + Kırğ. *az* ‘az’; Halh. *арви(н)*, Bur. *арьбан*, Kalm. *арвн* ‘tasarruflu; bol’, Oyr. *арвен* ‘tasarruflu; bol’; Tuv. *арбын* (Lessing, 2017, s. 86; ESMY I: 54; Todayeva, 2001, s. 48; Tatarintsev, 2000, s. 129).

Zıt anlamlı *arbin-az* ikilemesi aynı cümlede ayrışarak da kullanılır: **arbin elek, az bolduk** (Yudahin I: 66) ‘Çoktuk, az olduk.’

2.1.7. arık-toruk ‘zayıf, sıska’ < Kırğ. *arık* + Moğ. *torug* ~ *torug* /тыраг/ ‘ölçü, ölçek, büyüklük, yükseklik, miktar ve sınır ölçüsü; büyük, kocaman (hayvan)’; krş. Halh., Bur. *тыраг* ‘büyük, iri’, Kalm. *тырг* ‘karga, turna’ (Lessing, 2017, s. 1000; ESMY III: 183; Clauson, 1972, s. 193, 214; Räsänen, 1969, s. 22).

Aksaydı kıştağan bököndördün arık-torugun karmap cep cürüp, bu kıştı mında keçirdi. (KTTS I: 133)

‘Kışa Aksay’da kalmış geyiklerin zayıflarını yakalayıp yiyerek (kurt) kışı burada geçirdi.’

Malının arık-torugu mında bolgon menen, köpçülüğü kışkı cayıttarda. (KTTS I: 133)

‘Hayvanlarının zayıfları burada olsa da, çoğu kışlık otlaklardadır.’

2.1.8. bala-bakıra ‘çoluk çocuk’ < Kırğ. *bala* ‘çocuk’ + ? Moğ. *barkirag-a* /бархирaa/ ~ *barhiraa* ‘bağırان, haykıran; çığlık atan kimse; yaygaracı, gürültücü (kimse)’; Halh. *бархур-*, Bur. *бархура-*, Kalm. *баркп-*, Oyr. *баркилха-* ‘bağırmak, seslenmek; hıçkırarak ağlamak’ (Lessing, 2017, s. 131; ESMY I: 79; Todayeva, 2001, s. 58).

Capardı körgöndö bala-bakıra debey, anı menen birge eerçip kelişti (KTTS I: 184).

‘Capar’ı gördüklerinde çoluk-çocuk demeden (herkes) onun peşinden geldi.’

Oşol cerdegi bala-bakıra, katın-kalaç, kişiler üyrülüp karap kalıştı (SK 184).

‘Oradaki çoluk-çocuk, kadınlar, erkekler (herkes) ilgiyle bakakaldı.’

2.1.9. bala-boto ‘çocuklar’ < Kırğ. *bala* ‘çocuk’ + Moğ. *botugu(n)* /ботго/ ~ *botug-a* ‘deve yavrusu’; KMoğ. **botagan*, Halh. *ботго*, Bur. *ботогон*, Kalkm. *ботхн* (Lessing, 2017, s. 173; ESMY I: 100; ME 2017: 25).

2.1.10. bala-çaka ‘çoluk çocuk’ < Kırğ. *bala* + Moğ. *çag-a* /цагаа/ ‘küçük çocuk’ (Lessing, 2017, s. 215).

Bala-çaka korkposun, bakırıktı taştı deyt (KTTS I: 184).

‘Çoluk-çocuk korkmasın, bağırmayı bırak diyor.’

Üy-cay kurup, bala-çakaluu boluşup ömür sürüşöt (KTTS I: 184).

‘Ev inşa ederek, çoluk-çocuklu olup hayat sürerler.’

2.1.11. caan-çaçın ‘yağış’ < Kırğ. *caan* ‘yağmur’ (<yağ-) + Moğ. *çasu(n)* /цас(ан)/ ‘kar’; KMoğ. *çasu*, ME *çasun*, Halh. *цас(ан)*, Kalm. *цасн*, Bur. *саһан*, Oyr. *цасан* (Lessing, 2017, s. 226; ESMY, I: 136; Todayeva, 2001, s. 423; ME 2017, s. 38; İM 2016: 104).

Bıyl caan-çaçın bolbogonduktan, çöptün da maanisi cok (KTTS I: 415).

‘Bu sene yağış olmadıgından, ot(lar)ın pek verimi yok.’

Kişi küçü cetişpese, caan-çaçında, aydın karağısında bolsa da işteybiz (KTTS I: 415).

‘İnsan gücü yetmezse, yağışta da olsa, gece de olsa çalışacağız.’

2.1.12. coruk-cosun ‘alışkanlık, gelenek, adet’ < Kırg. *coruk* + Moğ. *yosu(n)* /ёс(он)/ ‘genel kabul görmüş kanun, gelenek, töre’; KMoğ. **yosun*, Halh. *ёс(он)*, Bur. *ёhon*, Kalm. *юон*, Oyr. *юосон* (Lessing, 2017, s. 545; Kincses-Nagy, 2018, s. 238; ESMY III: 227; Todayeva, 2001, s. 186).

Burulça coruk-cosun boyunca kelin ötü turgan colgo un septi (KTTS I: 527).

‘Burulça, geleneğe göre gelinin geçeceği yola un serpiti.’

2.1.13. çala

2.1.13.1. çala-buçuk ‘yarım yamalak’ < Moğ. (Kalm.) *çala* /цал/ ‘özensiz, üstünkörü’ + Kırg. *buçuk* ‘yarım’ (ESMY I: 131).

Ceğesi arkıluu kız menen çala-buçuk söz ileştirgen cagdayım bar (KTTS II: 630).

‘Yengesi aracılığıyla (o) kızla yarım yamalak ilişki yürüttüğüm oldu.’

2.1.13.2. çala-bula ‘yarım yamalak’ < Moğ. *çalaburi* ‘hata, yanlış, eksik, kusur’ (Lessing, 2017, s. 221). İkilemenin ikinci kısmında ilerleyici benzeşme olduğu açıktır.

Men çala-bula şam-şum etip, mektepke çurkadım (KTTS II: 630).

‘Ben yarım yamalak bir şeyler atıştırarak okula koştum.’

2.1.13.3. çala-moñol ‘yarım yamalak’: İkilemenin ikinci ögesi de Moğolları ifade eden özel addır.

Çala-moñol ugup kaldım (Yudahin II: 339).

‘Yarım yamalak kulak misafiri oldum.’

2.1.13.4. çala-çarput ~ çala-çarpu ‘yarım yamalak’: İkilemenin ikinci ögesinde söz sonu –t sesinin düşerek de kullanıldığı görülmektedir. Ancak sözcüğün (*çarput*) kökeni henüz belirlenememiştir. krş. TT *çarput*–;

Tüşündüröyün degen oyundu çala-çarpu ayttım (KTTS II: 631).

‘Anlatayım dediğim düşüncemi yarım yamalak söyledim.’

2.1.14. çöö börü ‘çakal’ < Moğ. *çögebüri* /цөөбөр/ ‘çakal’; Sözcük Tuvacada da *uөө-бөрү* şeklinde görülür. Halh. *уөөбөр*, Bur. *сүүбэр*; krş. KMoğ. **çinaa* ‘kurt’ (Lessing, 2017, s. 265; ESMY I: 154; Clauson, 1972, s. 356; Räsänen, 1969, s. 84; Leksika: 159-160; Khabtagaeva, 2019; 148; ME 2017: 39).

Çöö-börüdöy bolup kirip kelişti (Yudahin II: 373).

‘(Herkes) aç halde (kurt gibi aç) geliverdiler.’

2.1.15. em

2.1.15.1. em-dom ‘kocakarı ilacı, hurafe’ < Kırg. *em*² ‘ilaç’ + Moğ. *dom* /дом/ ‘hastalık veya belalardan kurtulmak için yapılan büyü veya tören; sihirli reçete veya

²Moğolcada da *em* /эм/ ‘ilaç, çare, ecza; büyü’ sözcüğü mevcuttur ve Türk dillerinden girmiştir (ESMY I: 213).

tedavi'; Halh., Bur., Kalm. Oyr. *дом*, Tuv. *дом* (Lessing, 2017, s. 334; ESMY I: 189; Todayeva, 2001, s. 128; Clauson, 1972, s. 155; Tatarintsev, 2002, s. 188).

Can algıçtar emdep-domdop koyuştu (KTFS 316).

'Can alıcılar üfürük yaptılar.'

2.1.15.2. emçi-domçu 'halk hekimi, şifacı' < Kırg. *emçi*³ + Moğ. *domçi* /домчи/ 'dom yapan kimse; büyücü, kam, şarlatan hekim'; Oyr. *домчу* (Lessing 2017: 334, Todayeva 2001: 128, 475).

Emçi-domçu, küzgüçü,

'Otçu, büyücü (den)

Mekir bilet eken dep

(Kürek kemiği) falı biliyormuş diye

Oorugan el zarıkçu (KTTS II: 767).

Hastalanan halk şifa umuyordu.'

Emci-domçu kempirden

'Otçu koca karılardan

Bir neçesin keltirgen (KTTS II: 767).

Birkaçını getiren.'

2.1.16. eşik-elik 'dışarı; evin önü; avlu' < Kırg. *eşik* 'kapı' + Moğ. **elig* ay.; krş. Çuv. *alik* 'kapı, eşik', krş. DLT *el* 'evin avlusu' (Clauson, 1972, s. 260; Ceylan, 1997, s. 81; Leksika 511-512, DLT 238).

Eşik-elikti tazala (Yudahin II: 471).

'Avluyu temizle'.

2.1.17. kereli-keçke 'akşam, akşama kadar; sürekli' < **kerel-i keç+ke* < Moğ. *gerel* /гэрэл/ 'ışık, aydınlık, ışık demeti, ışın; aydınlanma, parlaklık, şaşaa, ihtişam; parlaklık, cila' + Kırg. *keç* 'geç, akşam'; KMoğ. *gerel*, Halh., Bur. *гэрэл*, Kalm. *гэрл*, Oyr. *гэрел* (Lessing, 2017, s. 477; ESMY II: 42; İM 2016: 127; Todayeva, 2001, s. 92; Clauson, 1972, s. 692)

Kereli-keçke munkatıp komuz çertet (SK 277).

'Akşama kadar üzüntülü kopuz çalıyor.'

Kereli-keçke ayta berbe (Yudahin I: 379).

'Sürekli söyleyip durma.'

2.1.18. kir-kok 'kir, kirli çamaşır' < Kırg. *kir* 'kir, pis' + Moğ. *kögeçü* [*köge-çü] /хөгү/ 'küf'; krş. Moğ. *kögeçire-* /хөгүрөх/ 'küf olmak, küflenmek'; Halh. *хөгү* (ESMY II: 136; Lessing, 2017, s. 596)

Kir-kok cuulup, tañılçaktar tañılıp, cakşı attar tokuluu tursun (Yudahin I: 395).

'Kirliler temizlenerek, bohçalar bağlanarak, iyi atlar eyerli hazır dursun.'

2.1.19. koñ karga 'diğer kargalara nazaran biraz büyük karga' < Moğ. *hong* /хонг/ 'kuzgun'+ Kırg. *karga* 'karga' (Lessing, 2017, s. 1135; ESMY III: 52; Räsänen, 1969, s. 237; Clauson, 1972, s. 653)

Uçar kuştta koñ karga miñ çaşagan (KTTS II: 13).

'Kanatlı kuşlardan (büyük) karga bin yıl yaşardı.'

2.1.20. kökö teñir 'sema, gök; tanrı' < Moğ. *kökö* /xөx/ 'mavi' (<Türk. *kōk*) + Kırg. *teñir* 'gökyüzü; Tanrı'; KMoğ. *köke*, Halh. *xөx*, Bur. *хүхэ*, Kalm. *көк*, Oyr. *көке*; krş. Yak. *küöke* *Caasip* 'semada yaşayanın ismi' (ESMY II: 137-138; Todayeva, 2001, s. 205; İM 2016: 151-152; Clauson, 1972, s. 523-524; Leksika 59-60; Pekarski II, s. 1312).

³Moğolcada da *emçi* /эмчи/ "doktor, cerrah, hekim" sözcüğü mevcuttur ve Türk dillerinden girmiştir (Lessing, 2017, s. 394).

Aşağıda verilen *kökö teñir burkandar*, *kökö teñir kudayım* örnekleri ikilemeden ziyade üçleme olarak değerlendirilebilir. Nitekim *burkan* (<Moğ. *burhan* ‘buda’) ve *kuday* (<Far. *ḥudā* ‘Allah’) sözcükleri de aynı sözcüklerdir. Ayrıca Nuruşev’in tespitine göre Manas destanında *kökö teñir* kullanımı sadece Kalmuk ve Çinlilerle ilgili satırlarda rastlanır (bk. URL 1). Bu da bize sözcüğün ikileme halinde Moğolcadan (özellikle Kalmukçadan) geldiğini göstermektedir.

<i>Uşunday bala berbegen,</i>	‘Böyle çocuk vermeyen
<i>kökö teñir burkandar</i>	(tüm) Yaradan (lar)
<i>Maga ele sarañ körünöt</i> (KTTS II: 51).	Sadece bana pinti davranır gibi.’
<i>On ceti atam tabıngan,</i>	‘On yedi ceddimin inandığı
<i>oydo cogum tabılğan,</i>	aklımda olmayanın bulunduğu,
<i>Kökö Teñir kudayım,</i>	(Yüce) Allah’ım
<i>calınıp cardam suraymın⁴</i>	yalvararak senden yardım istiyorum.’

2.1.21. mañday-teskey ‘karşı karşıya’ < Moğ. *manglay* ~ *mangnay* /манлай/ ‘alın; yüz, beniz; ön taraf’ + Kırg. *teskey* ‘kuzey; ters’; KMoğ. *manglai*, Halh. манлай, Bur. (ağız) маалай, Kalm., Oyr. маңнаа, Yak. маңнай; Seydakmatov’un Kırgızcadaki *mañday* sözcüğünün Eski Türkçe aracılığıyla Sanskritçeden getirmesi kabul edilemez (Lessing, 2017, s. 646, 161; Todayeva, 2001, s. 226; İM 2016: 164; Kincses-Nagy, 2018, s. 142; Pekarski II: 1524; Seydakmatov, 1988, s. 177).

Biz bir cak, alar bir cak bolup mañday-teskey turabız (KTTS II: 196).

‘Biz bir tarafta, onlar diğer tarafta karşı karşıya oturuyoruz.’

2.1.22. mıy-mıy ‘kediye çağırma ünlemi’ < Moğ. *mi* /мий/ ~ *mıguy* ‘kedi’; Halh. мий, Bur. мии, миисгэй, Kalm. миис (Lessing, 2017, s. 659; ESMY II: 169).

2.1.23. oroy

2.1.23.1. oroy çoku ‘tepenin ta kendisi’ < Moğ. *oruy* /орой/ ‘tepe, zirve, doruk’ + Moğ. *cohu* /цох/ ‘kafatasının üst kısmındaki şişlik, yumru, alnın üst kısmı’; KMoğ. **oray*, Halh., Bur. *oroy*, Kalm. *ora* ‘tepe, zirve; insanın başı, tepesi’, Yak. *oroy*; Halh., Kalm. *uox*, Bur. *coxo* (Lessing, 2017, s. 263, 755; ESMY II: 216, I: 151; Kałużyński, 1961, s. 54; Pekarski, 1959, s. 1868).

Oroy çoku baş ooruyt (KTTS II: 297).

‘Başı(m)n tam tepesi ağrıyor.’

2.1.23.2. oroy töbö ‘tepenin ta kendisi’ < Moğ. *oruy* /орой/ ‘tepe, zirve, doruk’ + Kırg. *töbö* ‘tepe’

Oroy töbö uyulga, kañ dedirte salıptır (Yudahin II: 79).

‘Tam tepesine pat diye vurmuş.’

Her iki ögesi Moğolca olan *oroy çoku* ikilemesinin ikinci ögesi (*çoku*) Kırgızcadaki karşılığı *töbö* ile de nöbetleştiği görülür. Ayrıca *oroy töbö*, *uyul* sözcüğüyle birlikte üçleme olarak da değerlendirilebilir. Zira Kırgızcada başın üstüne *uyul* denir.

2.1.24. öcök-öcök ‘birikmiş kan pıhtıları’ < Moğ. *nöci* ~ *nöj* /нөж/ ‘pıhtılanmış kan, kan pıhtısı’; Halh. нөж, Bur. нүжэ, Oyr. нөжиз (Lessing, 2017, s. 723; ESMY II:

⁴(<https://kmb3.kloop.asia/2014/10/13/k-k-te-ir-ekinchi-makala/>)

205; Todayeva, 2001, s. 251). Kırgızcada söz başı *n*- sesinin düşmesi sık rastlanan bir durumdur.

<i>Elamandın oozuna,</i>	‘Elaman’ın ağzından
Öcök-öcök kan ketti.	Pıhtılanmış kan aktı.
<i>Ökürügü taş carıp</i>	Yüksek seste inleyip
<i>Elamandan al ketti</i> (KTTS II: 307).	Elaman’ın hali kalmadı.’

2.1.25. öydö

2.1.25.1. öydö-ıldıy ‘yukarı aşağı’ < Moğ. *ögede* /өөд/ ‘yukarı, yukarıya doğru, yokuş’ + Moğ. **ildi?*; Halh. *өөд*, Bur. *өөдә*, Kalm. *өөдән*, Oyr. *өөде* (Lessing, 2017, s. 765; ESMY II: 221; Todayeva, 2001, s. 273).

Düynö uşintip öydö-ıldıy bolo beret tura (Yudahin II: 90).

‘Dünya (dediğin) böyle bir aşağıya bir yukarı olurmuş.’

Her iki ögesini Moğolca olduğunu düşündüğümüz ikilemenin ikinci ögesi (*ıldıy*) Kırgızca karşılığı (*tömön*) ile de kullanılır.

2.1.25.2. öydö-tömön ‘yukarı aşağı’ < Moğ. *ögede* /өөд/ ‘yukarı, yukarıya doğru, yokuş’ + Kırg. *tömön* ‘aşağı’

Öydö-tömön bastı (Yudahin II: 90).

‘(O) aşağı yukarı yürüdü.’

2.1.26. sorpo-şileñ ‘etli, et katılan yemek’ < Kırg. *sorpo* ‘çorba’ (<Far. *şūrbā*) + Moğ. *silü(n)* /шөл/ ~ *şöl* ‘çorba, et suyu’; KMoğ. *şölü*, ME *şilen*, Halh. *шөл(өн)*, Bur. *шүлэн*, Kalm. *шөлн*, Oyr. *шөлен* (Lessing, 2017, s. 850; ESMY III: 144; Todayeva, 2001, s. 461; ME 2017: 152; İM 2016: 229).

Kırmançılarca sorpo-şileñ beremin dep predsdatel’ toodogu malga çıgıp ketken (KTTS II: 401).

‘Harmancılara (etli) çorba yaptırtayım diye başkan yayladaki hayvanlara gitti.’

2.1.27. tatay

2.1.27.1. tatay-kötök ‘(kadınlarda) korku ünlemi’ < Moğ. *tatay* /татай/ ‘iğrenme ünlemi’ + Kırg. *köt* + *ek* ‘göt(cük)’ (Lessing 2017: 937).

2.1.27.2. ögöy-tatay ‘(kadınlarda) korku ünlemi’ < Kırg.? *ögöy* ‘üvey’ + Moğ. *tatay* ‘iğrenme ünlemi’

Ögöy-tatay söz (Yudahin II: 87).

‘sövgü söz(ü).’

2.1.28. teli-teñtuş ‘akran, arkadaş’ < Moğ. *telege* /тэлээ/ (**tel*) ‘iki anne tarafından beslenen (çocuk)’ + Kırg. *teñtuş* ‘akran’; Kalm. *мел*, Oyr. *меле* (Lessing, 2017, s. 948; ESMY III: 161; Todayeva, 2001, s. 322).

Çolpolbaydın uzatuuga teli-teñtuştarının bardıgı kelişti (KTTS II: 476).

‘Çolponbay’ı uğurlamaya akranlarının hepsi geldi.’

2.1.29. törkün-töz ‘(kızın) baba (evi) tarafı’ < Moğ. *törküm* /төрхөм/ ‘evli kadının ailesi, ebeveyn; kadının kızken yaşadığı yer’ (<*tör*) + Kırg. *töz*⁵ ‘baba evi’; Kalm. *төркн*, Halh. *төрхөм*, Bur. *түрхэм*, Oyr. *төркен*, krş. Yak. *törküt*, DLT *törkün* ‘aşiretin toplandığı yer; anne babanın evi’, DLT *töz* ‘asıl’ (Räsänen, 1969, s. 494;

⁵Sözcüğün tek başına kullanımı sadece ağızlarda görülür (Mukambaev, 2009, s. 928).

Lessing, 2017, s. 990; Todayeva, 2001, s. 339; ESMY III: 178; Kałużyński, 1961, s. 117; DLT 191, 398; Doerfer, 1963, s. 955; Mukambaev, 2019, s. 928).

Kimdin carı bolosuñ? Törkün-tözüñ kayda ele? (KTTS II: 526).

‘Kimin eşisin? Baba tarafın nereli?’

2.1.30. udaama udaa ‘peş peşe’ < *udaa* + *ma udaa* < Moğ. *udag-a* /удаа/ ‘yenilenen hareketlerden biri, süreç, evre, aşama; kez, kere, defa’; Halh., Bur., Oyr. *yödaa*, Kalm. *yöda* (Lessing, 2017, s. 1020; ESMY III: 192; Todayeva, 2001, s. 150). K. Seydakmatov’un *udaa* sözcüğünü Eski Türkçe *ud-* ‘takip etmek’ fiilinden getirmesi kabul edilemez (1988, s. 234).

Alardın soñunan Kubatbek Cusubaliyev, Murga Gaparov, Aşım Cakıpbekov cana başka kalemgerler udaama-udaa, carılıp çıga kelişken (<https://adabiyat.kg/tag/zhanb-d/>).

‘Onların ardından Kubatbek Cusubaliyev, Murga Gaparov, Aşım Cakıpbekov ve başka yazarlar peş peşe tanınır oldular.’

2.1.31. ürüñ-barañ ‘şafak’ < Kırg. **ürüñ*⁶ ‘beyaz’+ Moğ. *baragan* /баргаан/ ‘koyu esmer, koyu kahverengi; karanlık, koyu’ (Lessing, 2017, s. 124; ESMY I: 76; Seydakmatov, 1988, s. 242).

Ürüñ-barañdan turuştu (Yudahin II: 326). ‘Şafaktan kalktılar.’

2.1.2. İkilemelerin Tasnifi

Tespit edilen örneklerde Moğolca unsurun önce veya sonra gelmesi kurallı değildir. (1) *Öge bakımından* dört örnekte (*abısın-acın, alçı-taa, öydö-ıldıy, çala-bula*) ikilemenin her iki ögesi Moğolcadır. Diğer bütün örneklerde öğelerden biri Moğolca, diğeri Kırgızcadır. Ayrıca *çöö börü, em-dom, emci-domçu, kökö teñir* örneklerinin bir ögesi Türk dillerinden Moğolcaya kopyalandığı için bunların bu haliyle Kırgızcaya yeniden kopyalanmış olması muhtemeldir. (2) *Sözcük türü* bakımından belirlenen örneklerin tamamının adlardan oluştuğu söylenebilir. (3) *Yapı ve kuruluş* bakımından üç örnek hariç diğerleri yalın haldedir. *Arañdan zorgo, kereli-keçke, udaama-udaa* (? *teñi-teñtuş*) örnekleri ek de içerir. *Arañ+dan zor+go* ikilemesinin ilk ögesi ayrılma, ikinci ögesi yönelme durumu ekidir. Bir diğer örnek *kerel+i-keç+ke* ikilemesi de iki ayrı ek almıştır. İlk öğedeki *-i* eki nispet ekidir ve muhtemelen örneksemedir (krş. Kırg. *erteli-keç* ‘gün boyunca, akşama kadar’). İkinci öğedeki ek ise bariz yönelme durumu ekidir. *Udaa+ma-udaa* ikilemesinde görülen *ma* eki ise Farsçadan Kırgızcaya girmiş *be* ekinin değişken şeklidir (krş. Kırg. *betme-bet* ‘yüze yüz’ (< Far. *rū-be-rū* ay.) *kolmo-kol* ‘elden ele’, *katarma-katar* ‘sıra sıra’ vb.). (4) *Görev bakımından* ele aldığımız örnekler çoğunlukla *özne*’dir. *Alçı-taa, kir-kok* gibi örnekler nesneyken, *ara-çolo, arañdan-zorgo, arbin-az, çala-bula, kereli-keç, mañday-teskey, öydö-ıldıy, udaama-udaa* gibi örnekler zarftır. *Öcök-öcök* ve *udaama-udaa* örnekleri tekrar grubu; *tatay-kötök, mıy-mıy* örnekleri ünlem olarak değerlendirilebilir (5) *Anlam bakımından* tespit ettiğimiz örnekler; (5a.) *aynı veya yakın anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler* (*ara-çolo, arañdan-zorgo, arık-toruk, bala-bakıra, bala-boto, bala-çaka, caan-çaçın, çala-bula, çala-buçuq, çöö börü, kir-kok, koñ karga, kökö teñir, oroy çoku, oroy töbö, sorpo-şileñ, tatay-kötön, teñi-teñtuş, törkün-töz*); (5b.) *karşıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler* (*alçı-taa, arbin-az, kereli-keçke, mañday-teskey, öydö-ıldıy, öydö-*

⁶Kırgızcada tek başına kullanılmaz. Ağızlarda *ürül* ‘şafak’ olarak da görülür (Mukambaev, 2009, s. 986), krş. Eski Türkçe *ürüñ* ‘beyaz; aydınlık’

tömön, ürüñ-barañ); (5c.) (Kırgızca açısından) *bir sözcüğü anlamlı ikileme (abısın-acın, arık-toruk, ayıl-apa, bala-bakıra, bala-çaka, caan-çaçın, çala-bula, eşik-elik, kereli-keçke, kökө teñir, sorpo-şileñ, teli-teñtuş)*, (5ç.) (Kırgızca açısından) *iki sözcüğü de anlamlı ikileme (alçı-taa, ara-çolo, coruk-cosun, çala-buçuk, çöө börü, em-dom, emci-domçu, kir-kok, mañday-teskey, öydө-ıldıy, törkün-töz, udaama-udaa)* olarak tasnif edilebilir. Araştırmacılar, Kırgızca ikilemelerde anlamsız sözcüğün her zaman ikinci sırada geldiğini belirtse (Kudaybergenov, 1980, s. 68) de *kereli-keçke, teli-teñtuş* örnekleri bunun tersinedir.

Sonuç

Kırgızcadaki Moğolca unsurların tespitinde ikilemelerin de ayrıca önem arz ettiği örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için otuz bir örnek incelenmiştir. Ağızlar da dikkate alındığında sayının artacağı muhakkaktır.

Kırgızca ikilemelerin bünyesindeki Moğolca unsurların, yalın haldeki ad ve çoğunlukla diğer ögeyle aynı veya yakın anlamda olduğu göze çarpmaktadır. Cümlede ağırlıklı özne olsa da nesne, zarf, tekrar grubu, ünlem gibi öge olarak kullanıldığı da gözlemlenmiştir. Ayrıca az örnekte, Moğolcadan ikileme şeklinde de kopyalandığı görülmüştür. Bu tür örneklerin her iki ögesinin Moğolca olmasının yanı sıra bir ögesinin Kırgızcadaki karşılığıyla, *oroy çoku* yanında *oroy töbö* şeklinin olması gibi, nöbetleşerek de kullanıldığı tespit edilmiştir. İki örneğin (*kökө teñir burkan ~ kökө teñir kuday, oroy töbö uyul*) geçtiği cümlede üçleme olarak da kullanılabildiği göze çarpmaktadır.

Bu anlamda ikilemeler Kırgızcadaki Moğolca unsurların tespitinde bir ölçüt olarak kullanılabilir.

Kısaltmalar

Far.	Farsça
Halh.	Halha Moğolcası
Kalm.	Kalmukça
Kırg.	Kırgızca
KMoğ.	Klasik Moğolca
Moğ.	Moğolca
Oyr.	Oyratça
Tuv.	Tuvaca
Türk.	Türk dilleri
Yak.	Yakutça

Kaynakça

- Abdumanapov, R. (2015). *Kıpçakı v istorii Kirgızov*. Bişkek.
- Alimov, R. (2014). Sart-Kalmaklar ve dilleri üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 3 (4-5), 243-252.
- Alimov, R. (2022). On some criteria to determine the Mongolian borrowings in Kyrgyz. *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları Sempozyumu: Sir G. Clauson ve Talat Tekin'in Katkıları*, İstanbul: BilgeSu, 283-305.
- Bartol'd, V. V. (1898). *Oçerki istorii Semireç'ye*. Moskova.
- Bazılhan, B. (1984). *Mongolşa-Kazakşa sözdik*. Ulaanbaatar-Örgii.
- Caparov, Ş, Seydakmatov, K. ve Sıdıkova, T. (2015). *Kırgız tilinin sinonimder sözdüğü*. (2. baskı). Bişkek: Biyiktik.

- Clark, L. V. (1977). Mongol elements in Old Turkic?. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 75, 110-168.
- Clauson, G. (1959). The earliest Turkic loanwords in Mongolian. *CAJ*, 4, 174-187.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Cs  ki,   . (2006). *Middle Mongolian loan words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Cumaliev, S. (2020). Altay teoriiyası: Kirgız cana mongol tilderindegi leksikalık parallelder. *Nauka, noviy   tehnologii i innovatsii Kirgızstana*, 5, 128-132.
- Dıykanov, K. (1980). *Kirgız tilinin tarihnan, Cogorku okuu caylar u    n*. Frunze: Mektep.
- DLT = Ercilasun A. B. ve Akkoyunlu Z. (2015). *K   garlı Mahmud D  v  nu Lug  ti't-Türk Giri  -Metin   eviri Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1993). The older Mongolian layer in Ancient Turkic. *Türk Dilleri Ara  tırmaları*, 3, 79-86.
- ESMY = Sanceev, G. D., Orlovskaya, M. N. &   evernina, Z. V. (2015-2016-2018). *Etimologicheskiy slovar' mongol'skih yazıkov I, II, III*. Moskova.
- Güzel, H. (2017). Dolgancadaki Moğolca biçimbirimler. *Türkbilig* 34, 77-88.
- Güzel, H., Hayırsever, H. (2023). *Dolgancadaki Moğolca kopyalar*. Ankara: TDK Yayınları.
-   m= G  l, B. (2016). *Moğolca   bni M  henn   l  g  tı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
-   sakov, A. (2007). *Doğu Türkistan Tarihinde Kirgızların Tesirleri (1700-1878)*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
-   sakov, A. (2017). *Kirgız-Moğol ilişkileri (IX-XV. yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalieva, K. (2021). Kirgız Türkçesinde Moğolca alıntı kelimeler (-A- Maddesi). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 50, 21-42.
- Ka  u  ynski, S. (1961). *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache*. Warszawa.
- Karaev, O. (1995). *  agatayskiy ulus. Gosudarstva Haydu. Mogulistan. Obrazovaniya kirgızskogo naroda*. Bişkek: Kirgızstan.
- Khabtagaeva, B. (2019). Tuvacadaki Türkçe kökenli Moğolca Alıntılar. (  ev.   .   pek) *Türkoloji*, 97, 144-151.
- Kincses-Nagy,   . (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden:Harrassowitz Verlag.
- Konkobaev, K. (1980). *Toponomiya Yujnoy Kirgizii*. Frunze:   lim.
- KTFS = Osmanova, C. (Ed.). *Kirgız tilinin frazeologiyalık s  zd    *. Frunze:   lim.
- KTTS = Akmatalliev, A. (Ed.) (2015). *Kirgız tilinin t    nd  rm   s  zd     I, II*. Bi  kek: Avrasiya Press.
- Kudaybergenov, S. (1964). Materiyalı o kirgızsko-mongol'skih leksiko-grammaticheskih paralleyah, *Trudi instituta yazık   i literaturı*. Frunze:   zdatel'stvo akademii nauk Kirgızskoy SSC. s. 41-46.
- Kudaybergenov, S. (1965). Grammaticheskiye paralleli mongolo-tyurkskih yazıkov (na primere kirgızskogo yazık  ), *Voprosı tyurkologii. Sbornik k 75-letnii K. K. Yudahina*. Ta  kent: Fan. s. 39-49.

- Kudaybergenov, S. (1968). *Sintetiçeskiy sposob obrazovaniya glagola v kirgizskom yazıke*. Frunze.
- Kudaybergenov, S. (Ed.) (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası*. Frunze: İlim.
- Leksika = Tenişey, E. R. (2001). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov – Leksika*. Moskova: Nauka.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (2.baskı) (Çev. G. Karaağaç) Ankara: TDK Yayınları.
- ME= Zemahşerî, (2017). *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. (2. baskı). (Yay. Haz. N.N. Poppe, Çev. M. S. Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Mokeyev, A. (2010). *Kırgızı na Altae i na Tyan'-Şane*, Bışkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- Mukambaev, C. (1955). *Djergetal'skiy govor kirgizskogo yazıka*, (avtoreferat kand. dissertatsii). Frunze.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız tilinin diyalektikalık sözdüğü*. (K. Konkobaev, Ed.). Bışkek.
- Oruzbaeva, B. (1964). *Slovoobrazovaniye v kirgizskom yazıke*. Frunze: İlim.
- Oruzbaeva, B. (1995). *O kirgizskih i mongol'skih leksiçeskih paralelyah v toponomke, Vajneyşiy problemi kirgizskogo yazıkoznaniya*. Bışkek: İlim.
- Osmonova, C. (Ed.) (2015). *Kırgız tilinin antonimder sözdüğü*. (2. baskı). Bışkek: Biyiktik.
- Pekarski, E. K. (1959). *Slovar' yakutskogo yazıka*. Cilt I, Akademiya nauk SSSR.
- Pekarski, E. K. (1959). *Slovar' yakutskogo yazıka*. Cilt II, Akademiya nauk SSSR.
- Ragagnin, E. (2012). Moğolistan Duhaları 'Kayıp Olmayan' bir Türkofon Halk, *Tehlikedeki Türk Dilleri*, 85, 101.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Suomalais Ugrilainen Seura. Helsinki.
- Rassadin, V. (1987). O nekotorih reliktöv yavleniyah tyurko-mongol'skih yazıkovih soyuzov, *V. Mejdinarondny kongress mongolovedov* (Ulan-Bator, sentyabr' 1987), Moskova: Nauka. 127-134.
- Saparbayev, A (1997). *Kırgız tilinin leksikologiyası cana frazeologiyası*. Cogorku okuu caylarının filol. fak. studentteri üçün okuu kitebi. Bışkek: Kırgızstan-Soros fondu.
- Schönig, C. (2003). *Turko-Mongolic relations*, içinde *The Mongolic languages*, Editör: Juha Janhunen. London, New York: Routledge, 403-419.
- Seydakmatov, K. (1988). *Kırgız tilinin kıskaçā etimologiyalık sözdüğü*. Frunze: İlim.
- SK = Kasimbekov, T. (1998). *Singan kılıç*. (5. baskı.), Bışkek: Kırgızstan.
- Supatayeva, A. (2015). *Kırgız tilinin sinonimder, antonimder, omonimder sözdüğü*. Bışkek: Biyiktik.
- Tatarintsov, B. İ. (2000). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka. Tom I A-B*, Editör: D. A. Monguş. Novosibirsk: Nauka.
- Tatarintsov, B. İ. (2002). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka. Tom II, D-Yo-İ-Y* (D. A. Monguş, Ed.). Novosibirsk: Nauka.
- Todayeva, B. (2001). *Slovar' Yazıka Oyratov Sin 'tzyana*. Elista: Kalmıkskoye kniynoye izdatel'stvo.
- Uzun, G. (2011). Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde yer alan Türkçe ve Moğolca ortak kelimeler üzerine I. *Turkish Studies*, 6/1, 1899-1913.
- Uzun, G. (2012). Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde yer alan Türkçe ve Moğolca ortak kelimeler üzerine II. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri [22-24 Aralık] II*, 305-310.
- Yudahin, K. (1985). *Kirgizsko-russkiy slovar' I A-K*, Moskova: Sovetskaya entsiklopediya.

Yudahin, K. (1985). *Kirgizsko-russkiy slovar' II L-Ya*, Moskova: Sovetskaya entsiklopediya.

İnternet Kaynakları

URL 1 = Erişim Adresi (2023, 3 Mayıs): <https://kmb3.kloop.asia/2014/10/13/k-k-te-ir-ekinci-makala/>

URL 2 = Erişim Adresi (2023, 1 Mayıs): <https://adabiyat.kg/tag/zhanb-d/>

URL 3 = Erişim Adresi (2023, 4 Mayıs): <http://www.lugatim.com/s/zor>

URL 4 = Erişim Adresi (2023, 6 Mayıs): <http://www.lugatim.com/s/%C3%A7orba>